

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

Recensioner av doktorsavhandlingar

Ingemar Rådberg, *En predikant på galejan. Om Jacob Wallenbergs predikningar* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 45). Göteborg 2004.

Jacob Wallenberg har genom reseskildringen *Min son på galejan* en given plats i vår litteraturhistoria. Boken gavs ut första gången 1781, två år efter författarens död, och ingår vid sidan av skådespelet *Susanna* och en mängd dikter och brev i de två delar av Wallenbergs samlade skrifter som 1998 och 1999 gavs ut av Svenska Vitterhetssamfundet. Den del av Wallenbergs samlade produktion som hittills inte funnits tillgänglig i tryckt utgåva är predikningarna. Nu finns emellertid, genom Ingemar Rådbergs försorg, även dessa tillgängliga i en utmärkt välgjord och ambitiös utgåva.

Utgåvan av predikningarna utgör huvuddelen av Rådbergs sammanläggningsavhandling som lades fram i slutet av maj i år med mig som opponent. Avhandlingen består av fyra delar och omfattar vid sidan av själva utgåvan med inledning, variantapparat och kortfattad språklig och saklig kommentar, även den s.k. Kappan, *En predikant på galejan. Om Jacob Wallenbergs predikningar* (som har gett namn åt hela avhandlingen), samt två artiklar: *Att etablera texten till Jacob Wallenbergs predikningar* (Stockholm: 2003). Utgiven som småskrift av Svenska Vitterhetssamfundet) och ”Krian i Jacob Wallenbergs predikningar” (2003, bibliografiska upplysningar nedan).

De 49 predikningar (eller mer exakt – 48 predikningar och ett liktal) som återfinns i utgåvan upptäcktes inte förrän i slutet av 50-talet, då Nils Afzelius, några år efter att han avslutat sin utgivning av Wallenbergs samlade skrifter (1928–41), fann de dittills helt okända predikningarna i Nordiska museets arkiv. Predikningarna höll Wallenberg mellan 1770 och 1778. De flesta av dem, 40 stycken, höll han till havs på sina tre resor till Kanton med Ostindiska kompaniets skepp. Av de återstående nio hölls de flesta i Mönsterås där Wallenberg var kyrkoherde under en kort period

fram till sin död i augusti 1778. Wallenberg blev bara 32 år.

I den 67-sidiga inledningen till själva utgåvan av predikningarna redogör Rådberg för hur de handskrivna manuskripten är ordnade i handskriften samt för deras status och utseende. Han behandlar också dateringsproblem och redigeringsprinciper. Översiktligt redogör han även för hur Wallenberg till vissa delar återanvänder sina predikningar, för speciella drag i hans predikostil samt för hur den världsliga och den andliga sidan av tillvaron kommer till uttryck i hans predikningar. Mycket av detta behandlas även i den s.k. Kappan, som utgör en sammanfattning av och ram till avhandlingen som helhet.

I den första av de båda artiklarna, *Att etablera texten till Jacob Wallenbergs predikningar*, tar Rådberg på ett mycket pedagogiskt och konkret sätt upp svårigheter som uppstått i samband med etableringen av texterna.

Den andra artikeln, ”Krian i Jacob Wallenbergs predikningar”, som utgör en del i redovisningen av det omfattande progymnasmataprojektet (Hansson, Stina (red.). 2003. *Progymnasmatas. Retorikens bortglömda text- och tankeform*. Åstorp: Rhetor förlag), innehåller en analys av dispositionen i några av predikningarna i enlighet med den s.k. kria-modellen. Rådberg konstaterar att Wallenberg, vid sidan av den traditionella dispositionsmodellen (inledning, ämne, delar, tillämpning), också använder sig av det klassiska övningsprogrammet progymnasmatas kria. Modellen återfinns konsekvent genomförd i 19 av materialets predikningar och mot bakgrund av detta drar Rådberg slutsatsen att Wallenberg torde ha arbetat medvetet med krian och att denna dispositionsmodell ännu i slutet av 1700-talet var ett levande arv i den kristna förkunnelsen.

I utgåvan av predikningarna har Wallenbergs 693 handskrivna manuskriptsidor blivit 546 tryckta (inklusive variantapparat och kommentarer). Predikningarna har, precis som i handskriften, ord-

nats efter kyrkoårets söndagar med början den 1:a advent 1771. Handskriftsmaterialet omfattar dock endast vinterhalvårets söndagar, från 1:a advent till 4:e dag påsk, vilket förstås gör att Rådberg förhoppningsfullt funderar över om sommarhalvårets predikningar också kan finnas gömda och glömda någonstans. Genom att handskriftens ordning bibehållits i utgåvan återfinns materialets äldsta predikan, den s.k. Stormpredikan som hölls den 4:e söndagen efter Trettondedagen 1770, som predikan nr 13 i utgåvan, medan den drygt tio månader yngre predikan som hölls på 1:a advent samma år, återfinns som nr 1. Som läsarhjälp ger Rådberg därför, vid sidan av en förteckning över predikningarnas ordning i utgåvan, också en översikt över predikningarnas kronologi. Där kan man med lätthet se i vilken ordning predikningarna verkligen hållits samt vilka som hållits till sjöss respektive till lands.

Genom avsnitten om manuskriptens status, utseende och datering (utgåvans inledning s. VII–XXXI; Kappan s. 42–61) får läsaren en aning om hur mycket av filologens arbete som faktiskt utgörs av detektivarbete. Pappren som Wallenberg skrivit på är av olika slag. De har olika färgton och olika kvalitet, vilket enligt Rådberg kan vara en förklaring till att bläcket på vissa sidor har ljusnat så mycket att delar av texten – något enstaka ord eller hela textpartier – är nästan helt borta. För att lyckas etablera texten har Rådberg ibland fått försöka se och följa de rispor som Wallenbergs fjäderpenna gjort i pappret, men också i de fallen har gått att dechiffrera vad det står.

Dåligt papper, men även dåligt bläck och kanske den ständigt närvarande fukten till sjöss, är troligen förklaringen till en annan typ av skada på manuskripten, som består i att bläcket på vissa sidor har sugits upp av pappret och rödfärgat det så texten har blivit nästan oläsbar. Även i dessa fall, liksom i de fall då en del av pappret är bortrivet och helt saknas, har Rådberg emellertid lyckats komma fram till en säker etablering av texten. I artikeln *Att etablera texten till Wallenbergs predikningar* redogör Rådberg ingående och på ett mycket intresseväckande sätt för hur dechiffreringen har gått till i några av dessa problematiska fall.

När det gäller formatet är manuskripten mycket enhetliga och består utan undantag i det som Rådberg kallar för ”det typiskt Wallenbergska häftet”. Häftena har Wallenberg åstadkommit genom att vika ark av ungefärlig A4-storlek på mitten. De

består vanligtvis av fyra vikta ark vilket ger 16 sidor att skriva på. När Wallenbergs predikningar med tiden tenderar att bli allt längre ökar inte sidomfånget i häftena. Istället skriver han med allt mindre stil.

En intressant iakttagelse när det gäller häftenas utformning är också att Wallenberg, när han skrivit färdigt sin predikan, vek manuskriptet på mitten ytterligare en gång, men den här gången horisontellt så att de övre kanterna av manuskriptet kom i linje med de undre. I det här fallet pressade han inte utan vikningen är vad Rådberg kallar ”mjuk”. Vikningen återfinns på samtliga manuskript. Vid samtal med mig har Rådberg påfunderat om denna vikning kanske kom till därför att Wallenberg sedan skulle stoppa ner predikan i fickan på sin prästkappa (och detta har i sin tur fått mig, som just nu arbetar med utgivningen av Tegnérns andliga tal, att fundera över om det faktum att Tegnérns manuskript vanligtvis saknar denna extra vikning kan tas till intäkt för att han bar med sig sina manuskript i en väska – sådana konkreta funderingar kan filologiskt arbete ge upphov till). I många fall har Wallenberg dessutom vikt marginaler i ytterkanterna på predikohäftets ytterkanter och därefter slätat till dem.

Just bruket av marginaler har varit till hjälp i arbetet med dateringen av de predikningar som krävt sådana insatser. I 35 fall har predikningarna kunnat dateras utifrån de noteringar Wallenberg själv har gjort, medan de återstående 14 har krävt särskild uppmärksamhet. Att i utgåvans inledning (och i Kappan på s. 46–49) få ta del av hur dateringen av de 14 predikningarna har gått till är mycket fascinerande, för också när det gäller detta arbete kan Rådbergs insatser i mycket liknas vid detektivens, där han vid sidan av marginalbredden har tagit hjälp av ledtrådar såsom avsaknad av datering, innehållsliga kriterier och bläck- och papperstyp.

När det gäller marginalbredden konstaterar Rådberg att Wallenberg använder sig av olika varianter under olika perioder. Under de första två åren är marginalerna breda, för att sedan i februari 1772 plötsligt bli smala. Under en senare period om ca två år saknas de helt, för att under de två sista åren av hans liv åter bli breda. Dessa iakttagelser har givetvis varit till stor nytta i arbetet med dateringarna. Också avsaknad av datering har, som ovan nämnts, kunnat användas vid dateringen. Under den första ostindiska resan 1769–71 var Wallenberg mycket ordentlig både med po-

sitions- och tidsangivelser, medan under den 2:a och 3:e resan blev allt mindre noggrann.

Ett exempel där innehållsliga kriterier varit till nytta i dateringsarbetet finner vi i pred. nr 11, där Wallenberg anger kyrksöndagen, den 3:e söndagen efter Trettondedagen, men inte året. Predikan innehåller dock ett griftetal över en avliden församlingsbo i Mönsterås, vars namn och dödsdatum, den 17 januari, nämns. För Rådberg har det sedan varit en lätt sak att i Mönsterås församlings dödbok konstatera att året för dödsfallet var 1778 och året bekräftas också av det faktum att den enda gången som Jacob Wallenberg vistades i sin egen församling den 3:e söndagen efter Trettondedagen var just 1778. Också bläck- och papperstyp har kunnat användas i sökandet efter säker datering. Om Rådberg i fråga om en odaterad predikan har haft två årtal att välja mellan, har jämförelser med det bläck och det papper som använts i andra predikomanuskript från samma tid kunnat vara avgörande.

Under dateringsarbetet har Rådberg också kunnat se att Wallenberg inte så sällan återanvänder predikningar – en bönsöndagspredikan blir t.ex. med vissa strykningar och omarbetningar till en påskdagspredikan (nr 47). Återbruket blir allt vanligare under de senare åren av Wallenbergs korta predikokarriär, men Rådberg poängterar att Wallenberg under sin andra och tredje resa till Kina, liksom under sin tid som kyrkoherde i Mönsterås, mötte nya lyssnargrupper. Under dessa omständigheter var det inte så konstigt om han använde sig av gamla predikningar istället för att skriva nya. Dessutom, framhåller Rådberg, skrev Wallenberg också nytt, även för söndagar då han inte hade behövt göra detta. Så innehåller predikosamlingen t.ex. fem olika predikningar från Midfastosöndagen.

Enligt min uppfattning ger Rådberg möjligen en väl positiv bild av Wallenbergs nit när det gäller att skriva nytt. När man, som jag har gjort, läser predikningarna i kronologisk ordning tycker man sig relativt snabbt känna igen vissa passager, och om man tar sig tid att söka sig tillbaka till de predikningar man läst innan ser man att de till vissa delar återkommer nästa ordagrant, utan att Wallenberg har bytt auditorium. I vissa fall är dessutom den tid som har förflutit sedan första gången passagen användes så kort, att uppmärksamma lyssnare måste ha ingetts en känsla av att ha hört detta förut.

Så torde åtminstone några av sjömännen om-

bord på skeppet Finland ha känt igen ingångsordet och uppdelningen av detta i tre s.k. satser, i den predikan de hörde på fastlagssöndagen 1771 (pred. nr 23), eftersom dessa delar varit exakt likadana i en predikan de hört två månader tidigare, på första söndagen i advent 1770. Och kanske kände de riktigt minnesgoda också igen sig från fastlagssöndagen året innan (pred. nr 22), eftersom den predikan som hölls då till vissa passager varit nästan ordagrant identisk med den de nu lyssnade på.

Vid sidan av redogörelser för handskriftens utseende och arbetet med dateringen innehåller utgåvans inledning också flera avsnitt som behandlar Wallenberg som predikant. I teologiskt avseende definieras Wallenberg som ”mjuk” ortodox, vilket innebär att han i stort sett hör hemma i den ortodoxa färan, men att han, bl.a. genom sitt enkla predikospråk och sitt personliga förhållningssätt till lyssnarna, också uppvisar pietistiska influenser. I enlighet med den luthersk-ortodoxa traditionen betonar Wallenberg t.ex. i flera predikningar ”läran” framför ”lärares”. Ett exempel på detta återfinns i predikan nr 20 där Wallenberg framhåller att ”[...] Guds ord är en Penning, som gäller lika i hwars mans hand [...]”. ”Läran” verkar alltså lika bra, oavsett om ”lärares” är ond eller god (utgåvans inledning, s. XLII–XLV).

I det avsnitt som behandlar Wallenbergs predikostil väljer Rådberg att lyfta fram några typiska drag, eftersom någon mer allomfattande bild inte ryms inom avhandlingens ramar. Ett av dessa drag är Wallenbergs bruk av retorikens *evidentia*, dvs. åskådligheten och konkretionen i hans predikningar, ett annat hans förkärlek för det ”drastiskt realistiska” (Kappan, s. 28–32; utgåvans inledning, s. L–LIV).

Ett exempel på det förra finner vi i predikan nr 41, hållen på Långfredagen 1770, då Wallenberg tar med sina lyssnare till Golgata för att de med egna ögon skall få se vad som där sker:

I dag, Wårde Wånner, behöfwå wi mer än någonsin goda ögon. Wi gå nu, at se det största Skådospel, som nånsin skedt på denna sidan om Himlen.

Och väl framme vid Golgata får lyssnarna en synnerligen konkret skildring av vad som sker. Wallenberg appellerar till alla sinnen och beskriver hur krigsknektarna tryckte ”törnetaggarna” djupt in i Jesu blodiga huvud, hur de rev sönder hans

kläder, hur de vräkte korset över hans axlar och hur blodet strömmade i röda floder ”härs och twärs” över hans kropp. Därpå följer nedanstående avsnitt, som närmast är att likna vid ett slags ögonvittnesskildring:

Föreställen Er här, I Käre wänner, för hwars skul detta skedde; föreställen Er huru Frälsaren måtte slingrat sig under hwarje slag: ty utom den inwärtas pinan, som Herrans hämdbrinnande Wrede förordsakade i själen, hade hans kropp alla känslor af en människa. Föreställen Er då, huru han wridit sig i dessa långsamma marter, hwad ryckningar han måtte gordt på kroppen, och huru som wid hwarje wridning och spänning blodet måtte frusat häftigare och häftigare utur holen på händer och fötter. Föreställen Er, huru styft han warit utspänd, huru man kunnat räkna ända til de minsta senor och ådror twärsigenom hans nedblodade H.[eliga] hud. Åh! Jesus! jag tycker mig stå på stället och se, huru ynkeligen det gick til. (ur pred. nr 41, s. 461, äv. citerat i Kappan på s. 30, samt i utgåvans inledning på s. LII)

Det andra typiska draget i Wallenbergs predikostil som Rådberg väljer att lyfta fram, det ”drastiskt realistiska”, består bl.a. i att Wallenberg ofta hämtar exempel från åhörarnas dagliga liv. När han predikar *memento mori* för sjömännen ombord på ostindiefararen Stockholms slott på 4:e söndagen efter Trettondedagen 1773 låter det t.ex. så här:

så tänk allena på, at Döden är inga 4 famnar ifrå dig: En enda brusten plankan kan öppna dig en ewig graf: en skör tog-ända, en slintning med foten kan i et ögnablick göra dig och alla dina Förslager til inte. Sista stunden är osäker allestäds, men på siön i synnerhet, och när Fördärffwaren kommer, så kommer han plötsliga [...]. (ur pred. nr 12, s. 120, även citerat i Kappan på s. 31, samt i utgåvans inledning på s. LIII)

Ytterligare en aspekt som Rådberg i avhandlingen väljer att belysa är hur världsligt och andligt kommer till uttryck och samsas i Wallenbergs predikningar (Kappan, s. 33–41; utgåvans inledning, s. LVI–LXI). Av ett brev som Wallenberg skrivit till en vän angående *Min son på galejan* kan vi se att Wallenberg själv ser den konflikt som kan ligga i att han är präst, men också en mycket frispråkig profan författare:

”Tourn [d.v.s. ’sättet att skriva’] är ny, och hon wore *complett*, om inte Författarn wore Präst”

(citerat i Kappan, s. 33, samt i utgåvans inledning, s. LVI)

Som präst framhåller Wallenberg att ”Gudsfruktan [...] förbiuder oss alla liderliga Wälluster, hora, supa, frossa o.s.w. [...]”, men i *Min son på galejan* låter det istället så här:

Likaså bör
Strupans rör
Läskas i et wittert Gille;
Ty jag swär,
Bischoff är,
Bästa smörja för et snille
(citerat i Kappan, s. 33, samt i utgåvans inledning, s. LVII. Till ordet *Bischoff* ger Rådberg på samma sidor följande förklaring: ”Bischoff är en bål av rödvin, citron- eller pomeranssaft och socker.”)

Det är lätt att hålla med Rådberg om att ”eftervärlden hade haft lättare för att smälta detta ’[...] om inte Författarn wore Präst’.” (Kappan, s. 33; utgåvans inledning, s. LVII)

I sin fortsatta redogörelse visar dock Rådberg att Wallenberg i många fall låter den andliga och den världsliga sidan av tillvaron befrukta varandra, genom att han använder samma tema både i det världsliga författarskapet och i det andliga, men ur olika perspektiv och för olika syften. Ett talande exempel återfinns i Wallenbergs behandling av äktenskapet och förhållandet mellan man och kvinna. Han tar upp temat i predikan nr 9, som han höll på sin första resa till Kina, men också i *Min son på galejan* som skrevs under samma resa.

I det första fallet talar han till ”Gudfruktiga Folk” som ”ha den Högstes ära och Släktets förökande til deras förnämsta ögnamärke i giftermål.” Sådana människor vet att det är på Guds befallning människan avlar, och att det är på detta sätt staten såväl som kyrkan förmeras. Och det är ju bra eftersom de då kan förena ”dessa höga ändamål med deras egen förnögelse.” Dessutom för avlandet det goda med sig att makarna sinsemellan blir ”hwarannan alt kärare och kärare”. Ju fler barn, desto större lycka för båda makarna.

I det andra fallet, *Min son på galejan*, behandlas temat annorlunda och vi kan se hur Wallenberg genom tilltalet ”Men mine Herrar!” väljer att se saken ur ett uteslutande manligt perspektiv. Barnen binder visserligen fortfarande makarna starkt till varandra, men de medför också, turligt nog, att det skapas ”sängfred” och att hustruns om-

sorger dras ”alt mer och mer inom huset” så att hennes intresse vänds från ”kringlöpande begärelser” såsom ”balar, bollhus och sällskaper hem till den kärare waggan”. Dessutom handlar det inte längre, som i det första fallet, om att mannen och hustrun blir *varandra* allt kärare genom barnen, utan om att ”mannen blir henne [hustrun] dageligen älskvärdare, ju mera hon ser honom uplifvas i nya telningar”.

Enligt Rådberg är det mest intressanta i exempel som detta inte den *likhet* de uppvisar, utan de *skillnader* som finns dem emellan och som visar hur Wallenberg byter perspektiv när han byter syfte och genre. Vi kan också, menar Rådberg, istället för att se motsättningen mellan det andliga och det världsliga, se hur dessa båda sidor av verkligheten, i Wallenbergs författarskap som helhet, griper in i varandra och kastar ljus över livet självt. På så sätt förkroppsligas hos Wallenberg den lutherska synen på människan som *simul justus et peccator*, som både rättfärdig och syndare. (Kappan, s. 37–38; utgåvans inledning, s. LIX–LX.)

I det ovanstående har jag behandlat de avsnitt som ur olika aspekter tar upp själva handskriften, arbetet med etableringen av texten samt olika typiska drag hos Wallenberg som predikant. I det som följer kommer istället det som utgör huvuddelen av Rådbergs avhandling, dvs. själva utgåvan av Wallenbergs texter, att behandlas. I den första avdelningen kommenteras etableringen av texten, i den senare variantapparaten, de sakliga kommentarerna och ordförklaringarna.

Som nämnts ovan har handskriftens 693 sidor i utgåvan blivit 546 tryckta sidor, inklusive kommentarer. Notapparaten är mycket omfattande (ca 10 000 noter), grundlig och detaljerad. Noterna är uppdelade i två typer, dels variantapparat, dels saklig kommentar och ordförklaring, och har lagts som fotnoter nedtill på sidorna. Både uppdelningen av noterna och placeringen av dem bidrar till att läsaren verkligen ges en chans att orka ta del av den viktiga och intressanta information de ger, utan att det i någon större utsträckning stör läsningen.

För Rådbergs arbete med själva textetableringen finns bara berömmande ord att ge. Arbetsinsatsen är enorm – det handlar om nästan 700 sidor och Wallenbergs s.k. tyska stil är allt annat än lättläst. Arbetet är oerhört noggrant utfört. Inför disputationen gjorde jag ett antal stickprov, där jag, med viss svårighet – det ska erkännas, kon-

trollerade överensstämmelsen mellan Wallenbergs handskrivna manuskript och den text Rådberg etablerat. Inte i något fall kunde jag finna en ändring som Wallenberg gjort som inte också fanns minutiöst noggrant redovisad i variantapparaten och inte heller kunde jag i något fall hitta en alternativ lösning till vilken text som borde etableras. I något fall trodde jag mig (möjligen, i egenskap av opponent, något förhoppningsfull) ha funnit en alternativ och bättre lösning, men efter att ha kontrollerat noggrant mot den översikt av olika varianter av bokstavstecknen i Wallenbergs tyska stil som Rådberg gett mig, drog jag tillbaka min tänkta protest. Etableringsarbetet är alltså enligt min uppfattning ett storverk präglad av nit, noggrannhet och gedigen kunskap.

För läsaren hade det dock varit en stor fördel om Rådberg hade låtit den ovan nämnda översikten av Wallenbergs tyska bokstavstecken tryckas i utgåvan eller i artikeln ”Att etablera texten till Jacob Wallenbergs predikningar”. I den senare konstaterar Rådberg att denna tyska stil ”inte utan vidare är läsbar för oss” (s. 5) och han kommenterar, i sina för övrigt föredömligt pedagogiska genomgångar av svårtydda textpartier, olika möjligheter i etableringen av vissa tecken (t.ex. s. 11). För att helt förstå dessa kommentarer behöver man som läsare dels mer information om vad som i allmänhet kännetecknar tysk stil, dels tillgång till en uppställning över tecknen.

När det gäller kommentaren till utgåvan, dvs. variantapparaten och den sakliga kommentaren, finns dock en del att diskutera. Vad som skall tas med i kommentaren och vad som skall lämnas därhän är naturligtvis svåra frågor utan entydiga svar.

I Rådbergs fall kan konstateras att han i variantapparaten, som ovan nämnts, har valt att vara synnerligen uttömmande och detaljerad (ibland kanske t.o.m. i överkant) och han också, i den mån jag kan överblicka det, har varit konsekvent när det gäller på vilken nivå detaljer i manuskriptens utseende skall anges.

I några fall hade det dock varit en fördel om han i variantapparaten hade gett mer information och återknutit till de slutsatser han drar i avsnittet om datering. Ett exempel är pred. nr 47, vars datering diskuteras i Kappan (s. 59–61) och i utgåvans inledning (s. XV–XVI). Denna predikan är, visar Rådberg, en böndagspredikan som återvänt på en påskdag. Som en viktig del i argumentationen för just denna datering ingår att bläcket

i manuskriptet efter en lång strykning byter färg. Här finner Rådberg stöd för att inledningen till predikan har återanvänts, men att den inför påskdagen har försetts med ett nytt slut för att passa påskens budskap. I variantapparaten för pred. nr 47 finns den långa strykningen förstås återgiven, men där finns ingen angivelse av att denna strykning sannolikt hört hemma i böndagspredikan eller av att bläcket efter strykningen byter färg och att detta varit ett centralt argument för dateringen. Detta är synd, eftersom de flesta läsare av predikan nr 47 av denna anledning inte kommer att ges möjligheten att ta del av de intressanta resonemangen om dateringen. Kanske hade det rentav räckt med att ge en hänvisning till de sidor i inledningen till utgåvan där det aktuella resonemanget förs.

Även den sakliga kommentaren med bl.a. ord-förklaringar är i stort mycket bra. Helt outröttligt supplerar Rådberg i kommentaren sådana bibelcitat som i manuskripten bara skrivits ut till en del, och lika outröttligt ger han hänvisningar till alla (eller åtminstone nästan alla – någon gång glömmar han bort det) de bibelställen som Wallenberg anknyter till eller alluderar på i sina predikningar. I ett avsnitt ur pred. 28 behandlas lekamliga motgångar med utgångspunkt i texten om den kananeiska kvinnan och hennes sjuka dotter. I avslutning till detta tar Wallenberg upp exempel på andra lekamliga lidanden såsom Job och hans ohyggliga spetälska, David som flyr från sin egen son, Josef som slås i bojor därför att han är kysk, Petrus som blir bespottad för sin övertygelse och Daniels upplevelse i lejongropen. I samtliga dessa fall finner läsaren också i kommentaren en hänvisning till var i bibeln de olika händelserna står att läsa om.

Utmärkt är också att Rådberg både ser och uppmärksammar Wallenbergs misstag när det gäller bibliska hänvisningar o.dyl. När Wallenberg omtalar Mose som Ziporas son korrigerar Rådberg och upplyser om att Zipora var hustru till Mose – inte hans mor (utgåvan s. 78). Och när Wallenberg felaktigt hänvisar till Timoteusbrevet korrigerar Rådberg till Andra Tessalonikerbrevet.

I många fall ger Rådberg också i kommentaren saklig information om de personer och fenomen som Wallenberg omtalar i sina predikningar, men urvalet är ibland lite förvånade. Sannolikt behöver dagens läsare information om Asmodeus, om Hannas och Kaifas, om Sichem och Dina och om apokryferna – och det får de – men jag tror att

samma behov finns när det gäller t.ex. Solon (som ges som förklaring till ”en wis Hedning” som Wallenberg talar om) och Manasse, som dock inte förses med någon kommentar. Däremot torde Isak och Rebecka, som ges en kommentar, även idag vara relativt välkända. Om det är utrymmesbrist som gjort att Solon och Manasse inte kommenteras kunde urvalet kanske gjorts annorlunda.

Också när det gäller vilka ord som förklaras och vilka som utelämnas kan motsvarande resonemang föras. I många fall är jag helt överens med Rådberg om urvalet. Det är utmärkt att t.ex. *ganska* (mycket, helt – Rådbergs förklaringar anges inom parenteserna), *ganska mycken* (väldigt stor), *skenbar* (uppenbar), *underlig* (underbar, utgrundlig), *beswiken* (vilsledd), *träka* (träda, trava) och *arga* (onda) förklaras, eftersom dessa ord och uttryck, p.g.a. att de kommit ur bruk eller glidit i sin betydelse, otvivelaktigt är svåra att förstå idag. Men hade inte också t.ex. *warkunna*, *brånad*, *lisa* (som verb), *hugdrifter*, *mätt och mal* och *skriftermål* behövt förklaras? Och å andra sidan – behövs verkligen en förklaring till t.ex. *öfwerträffa* (överträffa), *vitmenad/hvitmenad* (vitmålad), *wara ordhällig* (hålla sitt ord), *gensträfwoget* (ovillighet), *warma* (värme) och *hwaran-nan* (varandra)?

En annan invändning när det gäller urvalet av vilka ord som förklaras gäller dem som har glidit i sin betydelse (såsom t.ex. *underlig* – som förklaras, se ovan) eller i sin nyans, värdeladdning eller intensitet. Det är inte självklart för dagens läsare att ”en Hop lediga Personer” (s. 91, r 26) betyder att dessa personer är ogifta, att en ”långsam dåning” (s. 394, r 21) betyder att dåningen (det ordet förklaras med ’svimning’) var långvarig (i predikan handlar det om att vissa personer vill bortförklara de fall då Jesus uppväckte döda med att dessa personer inte alls var döda utan att det var fråga om ”långsam dåning”) eller att ”rätt täcka” betyder ’riktigt vackra’ (när det gäller ordet *täck* är Rådberg inkonsekvent – ordet förklaras i något fall, men inte i andra).

Inte heller är den förändrade betydelsen och värdeladdningen hos ordet *blödiga* i frasen ”några blödiga Qwinnor greto” (s. 469, r 23), hos *ynkeligen* i ”huru ynkeligen det gick till” (s. 461, r 17 – som beskrivning för det som hände på Golgata) eller hos *beskedelig* i ”beskedelig Dan-neman” (s. 115, r 13; att *Danneman* betyder ’lantbrukare’ förklaras, vilket förstås är bra) självklar. Och nog kan det verka lite förbryllande att Wal-

lenberg omtalar hur Jesus ”slingrat sig under *svedan*” (s. 496, r 24, min kursivering, enl. SAOB ”i sht. förr även svår smärta l. värk l. plåga”) och att han talar om den ”förtörnade Skaparen” då det uppges att det inte längre fanns någon utsikt till försoning?

Ovanstående exempel utgör endast ett mindre antal av de fall där jag har ställt mig frågande till Rådbergs urvalsprinciper. Oenigheten kan säkert till viss del förklaras med att Rådberg och jag helt enkelt tycker olika, men dessutom ligger det, menar jag, ett problem i att Rådberg vare sig diskuterar de principer som avgjort vilka ord som förklarats eller vem som är den avsedde läsaren (och kanske även brukaren) av utgåvan. Om den avsedde läsaren är forskare i t.ex. litteraturvetenskap, teologi eller nordiska språk kan ordförklaringarna möjligen inskränkas till ett minimum, men om den tänkta läsarkretsen är betydligt större än så, och inkluderar även t.ex. universitetsstudenter och en intresserad allmänhet, kommer saken förstås i ett annat läge. Ett avsnitt där de båda ovan nämnda aspekterna behandlas hade därför varit värdefullt för läsaren och jag tror dessutom att själva författandet av ett sådant avsnitt hade gjort Rådberg själv medveten om behovet av stramare och klarare principer.

Inför den slutliga tryckningen av utgåvan (disputationssupplagan är ett korrektur) bör Rådberg också rätta till de inkonsekvenser som ännu dröjer sig kvar i den sakliga och språkliga kommentaren. Att ord som *änkönt*, *lidelser*, *långmodighet*, *täck*, *enfaldig* och *båtar* förklaras i vissa predikningar men inte i andra får ses som skönhetsfel, men det är synd om de kvarstår i en i övrigt så välgjord utgåva.

När det gäller avhandlingen i övrigt finns också några invändningar att göra. Den främsta kritiken gäller avsaknaden av en teoretisk diskussion om editionsfilologiska principer och en presentation av den livliga diskussion som förs på området. Rådberg klargör i artikeln *Att etablera texten till Jacob Wallenbergs predikningar* att hans målsättning i arbetet med utgåvan har varit att ge läsaren en så god uppfattning som möjligt om hur predikningarna en gång framfördes. Han ansluter sig genom detta synsätt till den av t.ex. Jerome J. McGann förespråkade *receptionsprincipen*. Med tanke på att Rådberg ger ut predikningar, dvs. text som varit avsedd att talas, är valet helt säkert korrekt men det hade varit intressant och belysande

om Rådberg hade argumenterat mer för sitt val och även diskuterat vad det i editionsteoretiskt perspektiv innebär att han ger ut just text avsedd att talas och inte, vilket är betydligt vanligare, text avsedd att läsas. En sådan teoretisk diskussion hade sannolikt inte ändrat den färdiga utgåvans utformning, men den hade tillfört utgåvan ett perspektiv som den nu till stor del saknar och som den, inte minst med tanke på att den utgör examensuppgiften i en utbildning till forskare, enligt min uppfattning borde ha haft. En sådan diskussion hade lätt kunnat infogas i den tämligen magra forskningsöversikt som återfinns i avhandlingens kapp (s. 10–12).

Ytterligare ett par invändningar gäller uppsatsen ”Krian i Jacob Wallenbergs predikningar” som i analysen av argumentationen i den s.k. Stormpredikan (nr 13) enligt min uppfattning brister i klarhet. Bland annat blir jag aldrig klok på vad Rådberg ser som predikans tes, trots att han uppger att detta är en fråga av intresse. Det som Rådberg tydligen ser som varianter av samma tes är så vitt jag kan förstå, låt vara besläktade, men ändå olika teser. Och eftersom jag inte förstår vilken av dessa olika teser som avses när Rådberg hänvisar till ”tesen”, kan jag heller inte så lätt följa de resonemang som förs om vilka argument som stöder denna ”tes”. Rådbergs avhandling är visserligen inte argumentationsanalytisk till sitt syfte, men när han ändå ger sig in på området hade han vunnit på att göra en schematisk uppställning av argumentationen i predikan. En sådan är klagörande eftersom den dels uppdragar motsägelser och brister i analysen, dels tydliggör hur argumentationen är uppbyggd. En sådan hade också lätt kunnat inkludera krians disposition.

Vid läsningen av artikeln om krian ställer jag mig också frågande till en formulering där Rådberg förklarar att krian ”verkar fungera särskilt bra i de predikningar som är argumenterande” (s. 254). För vad är predikningarna om inte argumenterande? Rådberg har också tidigare i uppsatsen definierat predikans speciella uppgift som ”att övertyga om den kristna trons och lärans sanning” (s. 240). Och där håller jag helt med honom.

När det gäller artikeln, *Att etablera texten till Jacob Wallenbergs predikningar*, är min kritik däremot allt igenom positiv. Genom konkreta exempel på hur textutgivarens problem kan se ut och genom en föredömligt pedagogisk och intresseväckande framställning ger Rådberg läsaren en synnerligen god inblick i hur svårt det kan vara att

nå fram till en säker textetablering. Rådberg exemplifierar med svårtydda strykningar som Wallenberg gjort och diskuterar också på vilken detaljnivå sådana strykningar ska redovisas. Svårigheterna i etableringen kan också gälla överskrivningar, att texten är blek och nästan helt försvunnen, att någon del av pappret har rivits bort eller att Wallenberg – kanske p.g.a. sjögång – har skrivit slarvigt och svårsläsligt. Genom att ge ledtrådar till den slutgiltiga läsvarianten av dessa svårtydda ställen i manuskripten hjälper Rådberg läsaren att själv se vad det faktiskt står i de från början till synes oläsliga textpartierna – det från början otydbara blir plötsligt läsbart.

Artikeln blir genom Rådbergs sätt att lotsa läsaren igenom svårigheterna en text som är ytterligt stimulerande, rolig och lärorik, vilket gör den mycket lämplig att använda som kurslitteratur på universitetskurser i editionsfilologi.

Avslutningsvis vill jag framhålla att Rådbergs utgåva av Wallenbergs predikningar, trots de klagomål som ovan riktats mot den, är ett storat arbete. Den teoretiska diskussionen och forskningsöversikten är magra, men att den mödosamma och svåra textetableringen, liksom den omfattande variantapparaten, trots detta, är gjorda med idoghet, noggrannhet och stor kunskap är odiskutabelt. Som läsare av utgåvan kan man tryggt förlita sig på att den verkligen återger det som står i Wallenbergs manuskript och den faller synnerligen väl in i Svenska Vitterhetssamfundets utgivning av ”klassiska svenska författares verk i vetenskapligt tillfredsställande editioner” (http://www.susning.nu/Svenska_Vitterhetssamfundet). När det gäller kommentardelen har viss kritik riktats mot inkonsekvenser och oklara principer för vad som skall förklaras och vad som skall lämnas därhän, men också denna del motsvarar ändå högt ställda krav (troligen kommer dessutom mycket av detta också att ha rättats till i den slutgiltiga utgåvan). Att Rådberg i sitt arbete dessutom lyckas kombinera gedigenhet och noggrannhet med en ovanligt stark forskarglöd och kunskapsglädje är en fördel. Överallt i Rådbergs texter skiner lusten över att få arbeta med något så fascinerande som Jacob Wallenbergs predikningar igenom och det gör att läsaren också får lust att läsa. Ett så tydligt vetenskapens *pathos* är ovanligt – och mycket välgörande.

Barbro Wallgren Hemlin

Barbara Knochenhauer, *Ut musica prosa. Musikaliseringens former och funktioner i några texter av E.T. A. Hoffmann*. Edition Reimers. Stockholm 2004.

För att rätt kunna förstå ämnet för Barbara Knochenhauers avhandling måste man förstå den betydelse musiken hade för Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann (1776–1822), som av vördnad för Mozart bytte ut sitt tredje förnamn till Amadeus. Till yrket var han jurist och en mycket skicklig sådan, i själ och hjärta däremot musiker, både kompositör och dirigent, därtill även en inte obegåvad målare och tecknare. Mest känd och uppskattad av eftervärlden är han dock som författare av romaner, noveller och konstsgor med ett ofta skurrilt och skrämmande innehåll.

Denna tudelning mellan ämbetsmän- och konstnärsskap tycks Hoffmann dock ha bejakat, och den kan ha gett upphov till det fria spel mellan en småborgerligt trångsynt vardagsvärld och ett andens och andarnas fantasirike som han bedriver i sina litterära verk. Så verkar det också fullt begripligt att han tillsammans med några av sina diktade figurer blev odödliggjord som den berättande och upplevande huvudpersonen i en av de mest populära operorna: Offenbachs *Les contes d'Hoffmann* (1881), vars svenska titel *Hoffmanns äventyr* understryker denna dubbelroll ännu bättre än den franska. Utöver sina musikaliska kvaliteter bygger operan även på den mytbildning som tog fart redan under Hoffmanns livstid och höll i sig nästan århundradet ut: den småväxte mannen med spinkiga ben och ett något för stort huvud, som av förakt för sin egen kropp direkt lade an på att likna sin egen karikatyr i *Klein Zaches*, och det alkoholiserade geniet som söp nätterna igenom i en krets av skådespelare och konstnärer på Lutters & Wegeners vinstuga i Berlin.

Ungdomsåren i Königsberg hade präglats av musikstudier för domkyrkoorganisten Podbielski, som senare i livet fördjupades hos kompositören Reichardt, kopiös läsning (Rousseaus *Confessions* 25 gånger!), samt egna litterära försök i en av dåtidens mest populära romangenrer, som utspelades i slutna ordenssällskap och deras mystik. Att två färdiga romanmanuskript av den unge Hoffmann har kommit bort är kanske ingen förlust annat än för litteraturforskningen. De juridiska studierna vid stadens universitet, där för övrigt Kant ännu verkade utan att detta satte några märkbara spår hos den unge studenten, fördröjdes något genom